

שנויים שחלו בתלמוד, בכתבי הפוסקים בכלל ובכתבי רמב"ם בפרט ודרכים לשחזור המקור.

פרק ראשון

טעויות בחשבון

אלה הטעויות שתידווננה בפרק זה:

א. בפירוש רמב"ם בכת"י ששון(1) למשנה ז בפרק ב במסכת עורלה, נאמר שהזרוע היא חלק ששים מכל האיל וצ"ל משאר האיל.

ב. בהלכה טו בפרק ג בהלכות מעשר שני, נאמר 'בארבעה ורביע' וצ"ל 'בארבעה פחות רביע'.

ג. נאמר במשנה במסכת כלאיים ו,ו, 'שמונה אמות ועוד' ובפירוש רמב"ם נאמר: 'ועוד ומשהו וביארו בתלמוד ששיעור זה המשהו הנוסף, חלק משישים מן האמה והוא עשירית טפח...' וזה לא יתכן ולא נכתב ע"י רמב"ם, כפי שיוסבר.

ד. טעות חשבון בהלכה ה בפרק כח בהלכות שבת לגבי שלושה כפרים המשולשין.

ה. שיעור אוכל לטמא אוכל אחר כביצה בלא קליפתה, המלים 'בלא קליפתה' לא נכתבו על ידי רמב"ם כפי שיוסבר.

א. בפירוש רמב"ם בכת"י ששון(1), לפי תרגום רב קאפח למשנה ז בפרק ב במסכת עורלה, נאמר:

והואיל והזכרתי אחד משישים, הריני מזכיר את האסמכתא שעליה הסמיכו דין זה, והוא מה שאמר יתעלה באיל נזיר ולקח הכהן את הזרוע בשלה וכו' ואמרו שעצם הזרוע ובשרו חלק משישים מכל הכבש, בשרו ועצמותיו והרי נתבשל הכל בכלי אחד ואף על פי כן לא אסר הזרוע את שאר האיל, אלא נאכל לבעלים.

אך זו טעות סופר כי חז"ל העריכו שנפח זרוע איל נזיר הוא אחד משישים מנפח שאר האיל, כלומר, אחד משישים ואחד מנפח כל האיל. והואיל וזרוע איל נזיר אסורה מן מהתורה לזרים ולמרות שנתבשלה עם האיל, לא אסרה את האיל לזרים, הסיקו חז"ל שחלק אחד של איסור תורה שהתבשל עם ששים חלקי היתר, לא אסרם. ובהתאם לכך כתב רמב"ם בהלכות מאכלות אסורות טו, יט [כא]:

ומניין סמכו חכמים על שיעור שישים: שהרי המורם מאיל נזיר והוא הזרוע, אחד משישים משאר האיל; והיא מתבשלת עימו ואינה אוסרת אותו, שנאמר "ולקח הכהן את הזרוע בשלה מן האיל" (במדבר ו, יט). (פרק טו הלכה יט [כא])

אולם בכת"י ששון כתוב שזרוע האיל היא אחד משישים מכל האיל ולפיו אם התבשל חלק איסור תורה עם 59 חלקי היתר, לא אסרם, אך זה נוגד את דעת חז"ל ואת דעת רמב"ם במשנה תורה, שרק איסור מדבריהם שהתבשל עם 59 חלקי היתר לא אסרם. (2)

מכאן שהנוסח מכל האיל שבכת"י ששון הוא טעות חשבון, ולא יעלה על הדעת ליחסה לרמב"ם אף לא כפליטת קולמוס שהרי לא יתכן שבחזרותיו הרבות מאד על אשר הוציא לציבור, לא גילה טעות שאנו גילינו. אין ספק שזו טעות סופר שלא הבחין בין 'משאר האיל' לבין 'מכל האיל'.

קטע שגוי בכת"י ששון אינו כת"י רמב"ם, וכיוון שקטעים שגויים כאלה, יש רבים בכת"י זה, מוכח שאינו כת"י רמב"ם, נחזור לנושא חשוב זה בהמשך.

טעות חשבון זו בכת"י ששון נמצאת בכל נוסח פירוש המשנה המיוחס לרמב"ם הידועים לנו. ולמרות שאין בידינו אף נוסח, בו היא לא נמצאת, יש להגיהה כמו כל שגיאת חשבון.

מעניין לציין שבקטע השגוי בפירוש רמב"ם למשנה ז בפרק ב במסכת עורלה בכת"י ששון, יש עדות נוספת שלא נכתב על ידי רמב"ם: נמצאת בו 'תוספת דיבור אין צורך בו', שלפי שיטת כתיבת רמב"ם, גם אותה אין ליחס לרמב"ם. כתוב בפירוש המיוחס לרמב"ם:

והואיל והזכרתי אחד מששים, הריני מזכיר את האסמכתא שעליה הסמיכו דין זה, והוא מה שאמר יתעלה באיל נזיר ולקח הכהן את הזרוע בשלה וכו'.

מה צורך בפיסקה:

והואיל והזכרתי אחד מששים,

מספיק לאמר 'האסמכתא שעליה וכו'... ואכן במשנה תורה כתב רמב"ם רק:

ומניין סמכו חכמים על שיעור שישים: שהרי המורם מאיל נזיר והוא הזרוע...

תוספת דומה מאד יש בפירוש **השגוי**, המיוחס לרמב"ם, בכת"י ששון למשנה ה בפרק ז במסכת יומא: ראה פרטים במבוא.

...**וכיוון שהזכרנו מה היה כתוב בחושן** הריני משמיעך איך היו שמות השבטים כתובים על אבני האפוד וזה סדרן:

מה צורך יש בפיסקה:

...וכיוון שהזכרנו מה היה כתוב בחושן...

ואכן בהלכה י בפרק ט בהלכות כלי המקדש, אין שום תירוץ מדוע כתב רמב"ם את סדר שמות השבטים על אבני האפוד. ונראה סביר מאד ששתי **תוספות מיותרות** אלה, הדומות מאד בסיגנון וכל אחת מהן **צמודה לקטע שגוי**, נכתבו על ידי אותו 'מגיה' טועה.

ב. גם בהלכה טו בפרק ג בהלכות מעשר שני, יש טעות חשבון, נאמר בהלכה:

כיצד השבח לפי חשבון: יין של מעשר ששווה שלושה, שנפל לתוכו דבש ותבלין שווה זוז אחד, והוסיפו במידתו, והשבתיחהו והרי הכול שווה חמישה--חושבין הכול **בארבעה ורביע**. וכן על דרך זו בשאר הדברים.

לפי נוסח זה, ערך פירות מעשר שני שבתערובת, ארבעה ורביע. אולם צויין בילקוט שנויי נוסחאות פרנקל שיש עוררים על חישוב זה:

חושבין הכל **בארבעה ורביע**, כ"ה בכתה"י (בכ"מ 'חושבין היין **בארבעה פחות רביע**, ושוב תוקן כלפנינו) וכן הוא בדפוסים. **חויץ מונצ'**, **בונצ'** **חושבין הכל בארבעה פחות רביע**. ונוסח דפוס זה היה לפני הרדב"ז ע"ש. ועי' כס"מ שמפרש כך את דברי רבינו גם לפי הנוסח שלפנינו ועי' במראה הפנים (פ"ב ה"א) שכתב שנוסחת דפוס ונציה היא האמיתית בדברי רבינו והנוסחה שלפנינו מוטעית ותמה על הכס"מ ע"ש.

גם בדפוס רב קאפה ודפוס פרנקל הנוסח ארבע ורביע. הראב"ד השיג על נוסח 'ארבע ורביע', וקבע שהנוסח הנכון 'ארבע פחות רביע', **אבל הכס"מ הגן על הנוסח 'ארבע ורביע'**. יוכח שהנוסח 'ארבעה ורביע' שגוי ולא כתבו רמב"ם.

נוסח דפוס ונציה נכון, במקרה זה צדק ראב"ד, כי כך נובע מהחישוב שהסביר רמב"ם בפירושו למשנה א בפרק ב ממסכת מעשר שני, לפי תרגום קאפה, שם נאמר:

והמשל באומרו השבח לפי חשבון, כגון שהיו פירות מעשר שני שוין זוז והחולין שנתערבו בהן או נתבשלו עמהן שוין שלשה זוזים, וכשנתבשלו יחד או נתערבו נעשו שוים חמשה זוזים, הרי הזוז הנוסף יש בו למעשר רביעיתו, ולפיכך חושב שאותן הפירות בזוז ורבע, ולוקח ממועות מעשר שני (7) כנגד שאר הפירות **שלשה זוזים וחצי ורבע**.

זה נוסח תרגום רב קאפח את פירוש המשנה המיוחס לרמב"ם בכת"י ששון. בהערה (7) לתרגומו, כתב רב קאפח:

במה"ק* "ממעות מעשר שני זוז ורבע" וכעין זה בנדפס, וטעות הוא כי צריך להוציא ממעות מעשר שני כנגד החולין והרווח שלהן...

*רב קאפח האמין שכת"י ששון הוא כת"י רמב"ם וכינהו 'מהדורה קמא', ואת ההערות בגליון כתה"י 'מהדורה בתרא'. אך כת"י ששון אינו כת"י רמב"ם כפי שהוסבר בפרק זה, במבוא, ויוסבר בפרקים הבאים, וההערות שבגליון כתה"י לא נכתבו על ידו.

בדקתי בכת"י ששון, ואכן כתוב בנוסח המקורי של כתב יד זה:

... ען בקיה' אלפירות מעשר שני **בדרהם ורבע**

המלים 'בדרהם ורבע' נמחקו בקו עליהן, ונכתב, בגליון דף הפירוש, בשורה ניצבת לשורות הפירוש:

ען בקיה' אלפירות מעשר שני **בת' לאת'ה דראהם ונצף ורבע**

ולפי תיקון זה תרגם רב קאפח את פירוש המשניות בהוצאתו 'כנגד שאר הפירות שלשה זוזים וחצי ורבע', כלומר, מחלל ארבעה זוזים פחות רביע מעות מעשר שני, שיש לו במקום אחר, על ארבעה זוזים פחות רביע פירות חולין שבתערובת ואוכל את התערובת כולה בקדושת מעשר שני.

פלא שבכל כתה"י של משנה תורה הנוסח שגוי: 'ארבע ורביע', במקום 'ארבעה פחות רביע', חוץ מכ"מ, שהוא כת"י מוגה לפי כת"י מוגה שעליו חתימת המחבר (3), בו היה כתוב 'ארבע זוזים פחות רביע', אבל 'הוגה', נוסח נכון זה, כדי להתאימו לשגיאה הכללית. וברור ששגיאת חשבון זו אין ליחס לרמב"ם.

גם בכל הדפוסים שהיו לפני צוות פרנקל, חוץ מדפוס ונציה, הנוסח שגוי. ולמרות שחישוב פשוט, **לפי הסבר רמב"ם למשנה**, מאפשר לקבוע מה צריך להיות הנוסח הנכון במשנה תורה, העדיף צוות פרנקל נוסח שגוי **כי הוא הנכון לדעת כס"מ**. גם במקומות אחרים העדיף צוות פרנקל נוסח שגוי, על נוסח נכון, כי הנוסח השגוי מקובל על כס"מ, תבואנה בהמשך דוגמאות לכך.

רב קאפח הכיר שפירוש משנה א בפרק ב במסכת מעשר שני, בכת"י ששון 'בדרהם ורבע' **מוטעה**, ובחר בנוסח הנכון בתיקון שבגליון 'בשלושה זוזים וחצי ורבע' שהם ארבעה זוזים פחות רביע. לכן מפליא שבהלכות מעשר שני בחר בנוסח **השגוי**: 'ארבע ורביע' במקום 'ארבע פחות רביע'.

בנוסח כת"י ששון יש שגיאות חשבון, כמו בפרק זה, שגיאת הגיון כמו בסדר שמות השבטים על כתפות האפוד ושגיאות בהגיון ההלכות, שכאמור למעלה, לא קביל ליחסן לרמב"ם, אלא למעתיקים ול'מגייה דברי רמב"ם, בטעות או בכוונה, להתאימם לדעתם השגויה.

לא רק הנוסח 'ודרהם ורבע' הוא שגיאת חישוב שאין ליחסה לרמב"ם, גם את התיקון 'שלוש ורבע וחצי' שקאפח מכנה 'מהדורה בתרא', אין ליחס לרמב"ם, כי וודאי לא טרח רמב"ם להגיה את כת"י ששון שאינו שלו, שהרי רבות בו השגיאות. **ומכאן שקטע זה בכת"י ששון, גם הוא אינו כת"י רמב"ם!**

נתבונן שוב במשנה במסכת מעשר שני ב, א, שם נאמר:

מעשר שני ניתן לאכילה, ולשתייה, ולסיכה... נפל לתוכו דבש ותבלים והשביחו, השבח לפי חשבון. דגים שנתבשלו עם קפלוטות של מעשר שני והשביחו, השבח לפי חשבון...

נושא המשנה הוא **חישוב השינוי בערך המעשר השני על ידי תוספת החולין**. נשים לב שגם הלכות יד-טו בפרק ג שבהלכות מעשר שני, דנות בשנוי ערך שחל במעשר השני.

יין של מעשר שנפל לתוכו דבש ותבלין והשביחו, השבח לפי חשבון; וכן דגים שנתבשלו עם קפלוטות של מעשר שני והשביחו, השבח לפי חשבון...

כיצד השבח לפי חשבון: יין של מעשר ששווה שלושה, שנפל לתוכו דבש ותבלין שווה זוז אחד, והוסיפו במידתו, והשביחוהו והרי הכול שווה חמישה--חושבין הכול **בארבעה ורביע**. וכן על דרך זו בשאר הדברים.

גם כאן דן רמב"ם בשנוי ערך **המעשר** השני על ידי תוספת הדבש והתבלין. אך הפיסקה 'חושבין **הכול בארבעה ורביע**', **שגוייה**, צ"ל 'חושבים **המעשר בארבעה פחות** רביע', שהרי 'הכול' בחמישה זוזים, כי ערך המעשר עלה משלושה זוזים לארבעה זוזים **פחות** רביע, כמו שעלו החולין בדוגמה שבפירוש המשנה. לכן, לא יתכן שרמב"ם כתב פיסקה זו כמו שלא יתכן שכתב את קטע פירוש המשנה בו נמצאת אותה טעות חישוב. רמב"ם כתב במשנה תורה, שלוש פעמים 'שלושה רבעים' ופעמים 'שלושה רביעי' הבטוי 'וחצי ורבע' אינו בכתה"י, אלא רק פעם אחת בנוסח **כתיל"ת** בהלכות נחלות ב,ד:

כיצד אינו ממעט בחלק בכורה: הרי שהיה לו בן בכור ושני פשוטים וזה הטומטום שנקרע ונמצא זכר--הבכור נוטל רביע הממון בחלק הבכורה, וכאילו אין עימו אלא שני הפשוטים בלבד; **והחצי והרביע** הנשאר, חולקין אותו שני הפשוטין עם הנקרע ועם הבכור בשווה.

הלכה זו בכתיל"ת **משובשת**, שהרי אם אין עם הבכור אלא שני פשוטין חלק הבכור הוא חצי הממון ולא רביע. ברור שאין זה נוסח רמב"ם אלא נוסח 'מגיה' וסביר שהוא שכתב 'והחצי והרביע' בטוי שאינו לשון רמב"ם. בנוסח תימן הנוסח נכון ומובן:

כיצד אינו ממעט בחלק בכורה: הרי שהיה לו בן בכור ושני פשוטים וזה הטומטום שנקרע ונמצא זכר--הבכור נוטל חצי הממון, וכאילו אין עימו אלא שני הפשוטים בלבד; **והחצי הנשאר**, חולקין אותו שני הפשוטין עם הנקרע בשווה.

הביטוי 'והחצי והרביע' בהלכות נחלות בכתיל"ת והביטוי 'וחצי ורבע' שבתיקון פירוש המשנה בכת"י ששון, אינם נוסח רמב"ם, אלא נוסח 'המגיהים'.

ג. בפירוש משנה ו בפרק ו במסכת כלאיים מדובר בכרם שייבשו מספר שורות באמצעו ויש מקום פנוי שאפשר לזרוע בו. המשנה דנה במרחק שנשאר בין שתי שורות הגפנים שמשני עברי החלק שנתפנה על ידי השורות שיבשו, כדי שיהיה מותר לזרוע בו בלי לעבור על איסור כלאיים. נאמר במשנה:

אם יש שם שמונה אמות, לא יביא זרע לשם. שמונה אמות **ועוד**, נותנין לו עבודתו, וזרע את המותר.

בפירוש המיוחס לרמב"ם בכת"י ששון נאמר:

פירוש **ועוד**, ומשהו, וביארו בתלמוד ששיעור זה המשהו הנוסף, חלק מששים מן האמה, והוא עשירית טפח...

חלק מששים באמה הוא כ-0.2% משמונה אמות והוא 1 ס"מ מאמה בת 60 ס"מ. ואי אפשר למדוד מרחקים בחבל מדידה בדיוק של 1%, אפילו בין שני לוחות מתכת ובוודאי לא יתכן דיוק של 1 ס"מ, במדידת מרחק בין שתי שורות גפנים, כי **גזעי הגפנים סוטים מקו שורת הגפנים, הרבה יותר מ-1 ס"מ**.

רמב"ם ידע את תורת השגיאות במדידות וכתב בחריפות רבה, בספר המצוות (לא תעשה רעא), על חוסר ידע רוב העם במדידות:

שהזהירנו מעשות עול במדידת הארץ והמשקולות והוא אומר: לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה...מדה זו מדת הארץ, כלומר מדידתה וחלוקתה, שיעשה בזה כפי מה שיחייבוהו מופתי התשבורת מצדק המדות וידיעת האופנים האמיתיים בהם,

והקביעה ש'ועוד' הוא אחד מששים באמה היא מן המעשים הדמיוניים אין אמיתות להם כמו שיעשו רוב העם.

אף אין צורך בדיוק, כי בהלכות כלאיים 'הולכין אחר מראית העין'. מספיק שנראים הגידולים נפרדים, אע"פ שהם ממש קרובים, שכך נאמר בהלכה ז [ה] בפרק ג בהלכות כלאיים:

'שאין הולכין בכלאיים אלא אחר מראית העין'.

ואי אפשר להבדיל במראית עין בין שמונה אמות לשמונה אמות ועוד 0.2%. חז"ל לא דרשו דיוק של פחות מ-1% בשום הלכה (4). את זאת ידע רמב"ם ולכן לא יתכן שכתב בפירושו המשנה 'ביארו בתלמוד ששיעור זה המשהו הנוסף חלק מששים באמה', פיסקה כזו לא נמצאת בתלמוד והעיר רב קאפח לפיסקה זו בפירושו המשנה המיוחס לרמב"ם:

איני יודע מקומו בתלמוד והוא בתוספתא פ"ד ושם גריס רבינו אחד מששים באמה.

נכון שלא נזכר בתלמוד 'ועוד' כאחד מששים באמה, אך גם בתוספתא לא נזכר. נוסח התוספתא שלפנינו, הוא תוצר הגהה מאוחרת של ר' בצלאל אשכנזי (5).

אמנם גם בירושלמי נזכר 'שמונה אמות וכל שהוא', אך גם הוא אינו הגיוני לגבי מדידות קרקע ולכן אינו להלכה כפי שיוכח בנספח (4).

אך גם בהלכות כלאיים ח,ה, כתב, לכאורה, רמב"ם:

עריס שחרב אמצעו, ונשתיירו בו חמש גפנים בצד הגדר מאכן, וחמש גפנים בצד הגדר האחר מכנגדן--זהו הנקרא פסקי עריס. אם יש ביניהם שמונה אמות ואחד מששים באמה--הרי זה מרחיק מכל שורה שישה טפחים, וזורע: והוא, שלא יזרע תחת האפיפירות, כמו שביארנו.

ונאמר בשנויי נוסחאות פרנקל על כלאיים ח,ה:

ואחד מששים באמה כ"ה בכל המקורות שבידינו וכ"ה בפיהמ"ש פ"ו מ"ו והוסיף שם "והוא עשירית טפח", ועל כס"מ שבתוספתא כתוב 'אחד מששה באמה'.

אך מאותם שיקולים שלא יתכן שכתב רמב"ם בפירושו המשנה המיוחס לו 'ועוד' הוא אחד מששים באמה, כך לא יתכן שכתב זאת בהלכות כלאיים.

ולמרות שגם בפירושו המיוחס לרדב"ז נאמר:

...וסובר רבנו דמדלא קתני שמונה אמות וטפח, אלא שמונה אמות ועוד, האי עוד היינו אחד מששים באמה כדמשמע בתלמודא דידן, ועליה סמכינן ולא על הירושלמי דאמר טפח...

לא סביר שכתב זאת הרדב"ז שהיה אדם חכם מאד ואין ליחס לו שהניח ש'סובר רבנו ש'עוד' הוא אחד מששים באמה, כי מובן לכל אדם נבון, ללא הכשרה בתורת המדידות, שדיוק כזה בלתי אפשרי במדידת מרחק בחבל, אפילו בין קירות ישרים, קל וחומר בין שורות גפנים. ואכן העיר כס"מ על אותה הלכה:

ומה שאמר אחד מששים באמה שם בתוספתא פ"ד (ה"ה) אלא ששם כתוב אחד מששה באמה וכן היא גירסת רבינו שמשון והרא"ש.

ונאמר בפרוש המיוחס לגר"א:

ואחד מששים באמה. עכה"ג [שגל' ר"ש ורא"ש א' מששה] וכ"ה בירושלמי שם (רה"ה) לית הדא פליגא על רבי זעירא דרבי זעירא אמר שמונה חוץ ממקום כרתין. פתר לה שמונה אמות וכל שהוא. ולמה לא תניתה ולא תיסבור כההיא דאמר - רבי יוחנן כל מידות שאמרו חכמים ועוד: טפח וההין ריבה ציבחר לפום כן לא תניתה:

הגר"א התייחס לנוסח 'אחד מששה באמה ולא אחד מששים'.

הוכח שהנוסח 'אחד מששים באמה' מוטעה, והדרישה לדיוק 1 ס"מ מתוך 480- ס"מ, היא בגדר:

מעשים דמיוניים אין אמיתות להם כמו שיעשו רוב העם... שאינם יודעים 'מופתי התשבורת מצדק המדות וידיעת האופנים האמתיים בהם' (ספר המצוות, שם) ברור שפירוש משנה ו בפרק ו במסכת כלאיים בכת"י ששון, לא נכתב על ידי רמב"ם ומכאן שאינו כתב ידו! גם נוסח הלכה ה בפרק ה בהלכות כלאיים לא נכתב על ידו אלא הוא תוצאה של הגהת נוסח משנה תורה לפי נוסח פירוש המשנה המיוחס לרמב"ם שהוכח שלא יתכן שנכתב על ידי רמב"ם.

חשוב מאד להוכיח שכת"י ששון אינו כת"י רמב"ם, כי מתוך אמונה לא בדוקה, שכת"י ששון הוא כתב יד רמב"ם, הוגה נוסח משנה תורה על פי שיבושים בכת"י ששון ושובש כמו בדוגמאות בפרק זה, במבוא ובדוגמאות נוספות שתוצגנה בפרקים הבאים.

גם לגבי טעות זו לא ידוע היום נוסח פירוש משנה ולא נוסח משנה תורה שטעות זו לא נמצאת בו, אך ההגיון מחייב שזו טעות ולכן יש לתקנה כמו טעות חשבון.

ד. טעות בנוסח הלכה ה בפרק כה בהלכות שבת לגבי שלושה כפרים המשולשין

בהלכה ה בפרק כה בהלכות שבת, נאמר:

היו שתי עיירות זו סמוכה לזו, אם יש ביניהן מאה וארבעים ואחת ושליש, כדי שיהיה שבעים אמה ושיירם לזו, ושבעים אמה ושיירם לזו--חושבין שתיהן כעיר אחת; ונמצאת כל עיר מהן, מהלכת את כל העיר השנייה וחוצה לה אלפיים אמה.

היו שלושה כפרים משולשין, אם יש בין האמצעי ובין כל אחד מן החיצונים, אלפיים אמה או פחות מכן, ובין השניים החיצונים, מאתים שלוש ושמונים פחות שלישי, כדי שיהיה בין כל אחד מהן ובין האמצעי כשתראה אותו כאילו הוא ביניהן, מאה אמה וארבעים ואחת ושליש--הרי שלושתן כמדינה אחת, ומודדין להם אלפיים אמה לכל רוח מחוץ לשלושתן...

ראב"ד השיג על הלכה זו וכתב:

היו שלושה כפרים המשולשים אם היה בין האמצע [וכו'] ובין השניים החיצוניים מאתיים שלוש ושמונים פחות שלישי. א"א כמדומה לי שטעה טעות גדולה שהוא נתן ארבעה פעמים שבעים אמה ושייריים ביניהם...וכו'

השגת ראב"ד מוצדקת, אך לא רמב"ם 'טעה טעות גדולה', אלא שיש טעות בנוסח משנה תורה שהיה לפני ראב"ד ולפניו וצריך היה להבין שאין ליחס טעות זו לרמב"ם. קל לראות שהפיסקה 'מאתים שלוש ושמונים פחות שלישי', אינה מדברי רמב"ם, אלא תוספת זרה. אגב עד היום בכל מקום שמצאתי שראב"ד צדק בהשגתו על נוסח משנה תורה שהיה לפניו, אפשר להוכיח שנוסח רמב"ם, שהיה לפניו, היה שגוי.

אבל המ"מ חלק על השגת ראב"ד הנכונה וביקש לקיים את נוסח ההלכה השגוי. בעוד במקומות טעה המ"מ בשיקול הדעת.

גם רב קאפח לא הבחין שנוסח ההלכה שגוי ונדחק לפרש את הפיסקה, כך:

ממה שסיכם רבנו כמה יהא ביניהם רפ"ג פחות שלישי משמע להדיא שרואין את האמצעי כאילו הוא ביניהם, רואין אותו כנקודה בלבד ואין נותנין לו מקומו כלל וכן מוכח מהצירוף שברוב כתה"י של פירוש המשנה.

אך לצירוף אין יותר סמכות מאשר לנוסח השגוי ולפירוש קאפח. ואכן לא קבלו מבארי 'רמב"ם לעם', הרב נתן צבי פרידמן והרב צבי מאיר רבינוביץ, את הסבר רב קאפח שהכפר השלישי 'רואין אותו כנקודה בלבד ואין נותנין לו מקומו כלל', אלא שרפ"ג האמות פחות שלישי, הן נוספות על גודל הכפר השלישי, כדי שיהיה בינו ובין כל אחד מהחיצונים קמ"ד אמות ושני שלישים, או פחות.

נמצא שעל הפיסקה:

מאתים שלוש ושמונים פחות שליש,

'זה אומר בכה וזה אומר בכה'. אך רמב"ם הדגיש שדבריו במשנה תורה נאמרו 'כולם בלשון ברורה ודרך קצרה... דברים ברורים קרובים נכונים...' 'לא זה אומר בכה וזה אומר בכה'. וכיוון שעל הקטע הנדון 'זה אומר בכה וזה אומר בכה', סביר שקטע זה אינו מדברי רמב"ם.

ואכן אפשר להוכיח שהפיסקה 'מאתים שלוש ושמונים פחות שליש', לא נכתבה על ידי רמב"ם, כיצד? נתבונן במשנה ג בפרק ה במסכת עירובין, שם נאמר:

וכן שלושה כפרים משולשין--אם יש בין שניים החיצונים מאה וארבעים ואחת ושליש, עושה האמצעי לשלושתן להיות כאחת.

המשנה עצמה לא ברורה, נחזור לכך בהמשך, אך פירושה בתלמוד ברור, נאמר שם:

אמר ליה רבא לאביי כמה יהא בין חיצון לחיצון? כמה יהא? מאי נפקא לך מינה? כל שאילו מכניס אמצעי ביניהן ואין בין זה לזה אלא מאה וארבעים ואחת ושליש ואפילו ד' אלפים אמה? אמר ליה אין. עירובין דף נז, א

ובהתאם לדברי אביי פירש רמב"ם את המשנה:

...שאם היה שעור המרחק בין שנים החיצונים בכדי שאם נדמה שהאמצעי נמצא ביניהם, יהיה בינו ובין כל אחד מן החיצונים שני קרפפות מכל צד. והתנאי השני שיהיה בין האמצעי ובין כל אחד מהחיצונים אלפים אמה או פחות, ואז יהיו השלושה כעיר אחת ותהיה המדידה חוצה להם, וזו צורתן.

פירוש התלמוד ופירוש רמב"ם למשנה התואם אותו, ברורים ואין מקום לפיסקה:

מאתים שלוש ושמונים פחות שליש,

בלא הפיסקה ההלכה ברורה, תואמת את האמור בתלמוד ואת פירוש רמב"ם למשנה, כך:

היו שלושה כפרים משולשין, אם יש בין האמצעי ובין כל אחד מן החיצונים, אלפיים אמה, או פחות מכן ובין כל אחד מהן ובין האמצעי, כשתראה אותו כאילו הוא ביניהן, מאה אמה וארבעים ואחת ושליש, הרי שלושתן כמדינה אחת ומודדין להם אלפיים אמה לכל רוח מחוץ לשלושתן...

סביר ש'מגיה' שלא הבין את דברי רמב"ם, ורצה ל'השלימם', כתב בשולי גליון משנה תורה את הפיסקה הזרה, ומעתיק, שלא הבין, אף הוא, את דברי רמב"ם, החזירה לתוך נוסח ההלכה.

לא נזכר בשנויי נוסחאות פרנקל שקיים נוסח ללא הפיסקה הזרה, אך אין בכך לשלול את ההוכחה החשבונית-הגיונית שהפיסקה זרה להלכה ואכן יש הלכות רבות שהוכח שכל הנוסחאות שהיו לפני צוות פרנקל משובשות.

בהלכות בהן הוכח שנוסח רמב"ם שובש ולא ידוע על מקור בו הנוסח נכון, לא שניתי את הנוסח המקובל, אך כתבתי בתוך ההלכה (הערה) המפנה להוכחה שחל שיבוש בהלכה הנדונה.

חשוב להוסיף שבשנויי נוסחאות פרנקל כתוב על הפיסקה הזרה:

פחות שליש. כ"ה באר"ח (עירובי תחומין אות נד) ובכתה"י (מלבד כית"ל ור') ובונצ'ל"ה בפיהמ"ש בנדפס בשס"ן גם ר' יהושע הנגיד נכד רבינו כתב בתשובה לאנשי תימן (תשובות ר' יהושע הנגיד ס' ל) שכצ"ל ושכ"ה בספר שרבנו חתום עליו וצוום לתקן ספריהם לפי זה, אך בפיהמ"ש שבל"ע, בספר הבתים, בכל בו, בכית"ל, בר', בשא"ל, בדפו"ר ובקוש' כתוב **פחות חומש** ועל מערק שביא גירסא זו.

מהשגת ראב"ד שהפיסקה 'ובין השניים החיצונים, מאתים שלוש ושמונים פחות שלישי' היא טעות, מוכח שהחדרתה להלכה מוקדמת שהרי קדמה להשגות ראב"ד ולכתה"י שהיו לפני צוות פרנקל. סביר להניח שסמוך לפרסום משנה תורה לא הכירו עדיין הלומדים את גדולת רמב"ם ודיוק דבריו, לכן הרשו לעצמם להגיהו'.

וכיוון שהוכח שהפיסקה 'מאתים שלוש ושמונים פחות שלישי' אינה מקורית, נובע שגם תשובת רבי יהושע הנגיד המתיחסת אליה, שגוייה ואולי מזוייפת. כי רבות התשובות המזוייפות המיוחסות לגדולי ישראל. רב קאפח סבר שכל תשובות רמב"ם לחכמי לונל מזוייפות ואכן לפי סיגנון והגיגון סביר שחלק מהן מזוייפות וגם חלק מהתשובות שיוחסו לר' אברהם בן הרמב"ם, למשל <לולב ז,ז>. גם התשובה המיוחסת לרבי יהושע הנגיד נכד רמב"ם, כאן וגם גירסתו להלכה יד [ט] בפרק ב מהלכות ממרים, המיוחסת לו באיסור בשר חיה בחלב, מזוייפות. <

כעת אפשר לברר את נוסח משנה ג בפרק ה בעירובין שלא תואם את פירוש התלמוד ולא את פירוש רמב"ם למשנה, כי נאמר במשנה:

וכן שלושה כפרים המשולשין--אם יש בין שניים החיצונים מאה וארבעים ואחת ושלישי, עושה האמצעי לשלושתן להיות כאחת.

המשנה פותחת 'וכן שלושה כפרים המשולשין, אולם בהמשך דנה במצב בו שני כפרים שיש ביניהם מאה ארבעים ואחת אמות ושני שלישים, או פחות, נחשבים כאחד בלא קשר לכפר לשלישי. אולם, לפי התלמוד, מדובר בכפר שלישי, שאם נראהו נתון בין שני החיצונים ויהיה מרוחק מכל אחד מהחיצונים מאה ארבעים ואחת אמות ושני שלישים, או פחות, יחשבו שלושת הכפרים ככפר אחד וכך פירש רמב"ם את המשנה.

המשנה לוקה בחסר. אם נוסיף לנוסח משנה זו קטע מוסגר בסוגריים מרובעים, שנמצא בפירוש התלמוד למשנה, יתקבל נוסח שהולם את האמור בתלמוד ואת פירוש רמב"ם למשנה וסביר שהוא קרוב לנוסח המקורי של משנה ג בפרק ה בעירובין, כך:

וכן שלושה כפרים המשולשין--אם יש בין שניים החיצונים [שאילו מכניס אמצעי ביניהן ואין בין זה לזה אלא] מאה אמה וארבעים ואחת ושלישי--הרי שלושתן כמדינה אחת...

לאור האמור יש להעיר שפירוש רב קאפח למשנה ולמשנה תורה, שגוי ולתקן את הציור שבפירוש המשנה, בהתאם.

ואוסיף עוד כלל להבנת דרך כתיבת רמב"ם:

כשנוסח משנה תורה פחות ברור מנוסח פירוש המשנה, נוסח משנה תורה לא מקורי. כי משנה תורה נועד לקטן וגדול, איש ואישה בעל לב רחב ובעל לב קצר לכן לשונו קלה ומפורשת יותר מלשון פירוש המשנה המיועד 'למבין לא לאבנים'. לכן אם פירוש המשנה המיועד למבין ברור בנושא מסויים, בעוד שאותו נושא במשנה תורה, אינו ברור וניתן לפירושים שונים, אין ספק שחל שיבוש במשנה תורה.

במקרה שלפנינו נוספה הפיסקה 'מאתים ושמונים ושלושה פחות שלישי' וגרמה שההלכה פחות ברורה מפירוש המשנה ואכן מתברר שהפיסקה זרה, ובלא הפיסקה, ההלכה ברורה וגם השגת ראב"ד על ההלכה בטלה, שהרי גם לדעתו הפיסקה 'מאתים שלוש ושמונים פחות שלישי', שגויה.

ה. דברי רמב"ם שובשו מתוך חוסר הבנה לגישה הכמותית, שדומה לטעות בפירוש משנה ו בפרק ו במסכת כלאיים לפיה יוחס לרמב"ם שבמדידות מרחקים לענין כלאיים דרוש לדייק עד 0.2%.

בהלכות אוכלין טמאין ד,א נאמר:

כמה שיעור אוכלין לטומאה--לטומאת עצמן, כל שהן: אפילו שומשום או חרדל, מיטמא--שנאמר "מכל האוכל אשר ייאכל" (ויקרא יא, לד), כל שהוא. ואין אוכל טמא אוכל אחר או משקין או ידיים--עד שיהיה בו **כביצה, בלא קליפתה**.

וכן האוכל אוכלין טמאים--אינו נפסל עד שיאכל כביצה ומחצה, וזה הוא חצי פרס.

הודגש במבוא שלא סביר ליחס לרמב"ם שגיאאות חשבון, או הגיון כללי או הלכתי. לכן כמו שאין ליחס לו ש'ועוד', בהלכות כלאיים הנ"ל, הוא אחד משישים באמה, כך אין ליחס לו שכתב 'בלא קליפתה', שהרי הדרישה להבחנה בין נפח ביצה בקליפתה, לנפח ביצה בלא קליפתה, מנוגדת להגיון. ועוד הודגש במבוא שאם יש ניגוד בין דברי רמב"ם במקום אחד לדבריו במקום אחר, יש להניח שחל שיבוש באחד מהם ולא שרמב"ם חזר בו. ועוד, רמב"ם לא פסק בניגוד לפסקי התלמוד ואכן ההגדרה המוזרה של נפח ביצה כאן מנוגדת להגדרת ביצה שימושית והגיונית במשנה שכתבה רמב"ם בהלכות שבת הו':

וביצה האמורה **בכל מקום**, היא ביצה בינונית של תרנגולין.

ולא נזכר בקליפתה ולא בלא קליפתה ובמפורש נאמר 'ביצה האמורה **בכל מקום**', גם בהלכות אוכלין טמאין.

אולם לכאורה ההבדל בין שיעור ביצה בקליפתה ובלא קליפתה הוא דעת חכמים שנאמר במסכת עירובין:

...גבי טומאת אוכלין תניא רבי נתן ורבי זוסא אמרו כביצה שאמרו כמוה וכקליפתה וחכ"א כמוה בלא קליפתה... (עירובין פג,א)

אולם מאותו שיקול שאין ליחס לרמב"ם דרישה מופרכת (אבסורדית) להבחנה בין נפח ביצה בלא קליפתה לבין נפח ביצה בקליפתה, לא יתכן ליחס זאת לחכמים.

ואכן לא יתכן שאמרו חכמים בבריתא 'כמוה בלא קליפתה' כנזכר במסכת עירובין לא רק מפני שהדיוק הנדרש בה הוא אבסורדי, אלא כיוון שהיא נוגדת את הגדרת ביצה המפורשת במשנה ו בפרק יז במסכת כלים, שם נאמר:

משנה כלים יז, כביצה שאמרו--לא גדולה ולא קטנה, אלא בינונית. רבי יהודה אומר, מביא גדולה שבגדולות וקטנה שבקטנות, ונותן לתוך המים, וחולק את המים. אמר רבי יוסי, וכי מי מודיענו איזו היא גדולה ואיזו היא קטנה; אלא **הכול לפי דעתו של רואה**.

ופירש רמב"ם:

...אמר ר' יוסי ומי הוא שיודיענו בקחתנו הגדולה ביותר שבביצים שאין למצא גדולה ממנה, וכך בקחתנו את הקטנה, שלא תמצא קטנה ממנה, **אלא הדבר מסור למראית עינו של אדם שביצה זו בינונית לא גדולה ולא קטנה והלכה כר' יוסי**.

ברור, לפי ר' יוסי, שרמב"ם פוסק הלכה כמותו, שמדובר בהערכה מקורבת של ביצה בינונית ל'מראית עינו של אדם'.

גם במשנה תורה משתמש רמב"ם בבטוי 'לפי דעתו של רואה' כהערכה מקורבת של גודל בינוני, בהלכות כלים ו,ב:

כמה שיעור השבר שיישבר כלי עץ או כלי עצם, ויהיה טהור--כל כלי בעלי בתים, שיעורן ברימונים. כיצד: משיינקב הכלי במוציא רימון, טהור; והרימון שאמרו בינוני, לא גדול ולא קטן--לפי דעתו של רואה. ויהיו בכלי שלושה רימונים אחוזים זה בזה.

כי גם בנושא טהרת כלי על ידי שבירתו בגודל רימון, אין מקום לדיוק.

לסיכום ברור שהגדרת ביצה היא כדעת רבי יוסי במשנה, שרמב"ם פסק לפיו, ואמירת החכמים במסכת עירובין אינה להלכה כי היא נוגדת את ההגיון ואת דעת התנאים.

ואם כך איך להבין את הדיון הנ"ל בברייתא, שלכאורה מבחין להלכה, בין נפח ביצה בקליפתה, לנפח ביצה בלא קליפתה, הנשמע בלתי הגיוני באופן קיצוני? שהרי אין ליחס כזאת לחז"ל, אלא ברור שהדיון כולו בלשון גוזמא והיתול. רבי נתן ורבי זוסא אמרו 'כביצה' והוסיפו, בבדיחות, 'כמוה וכקליפתה' והשיבוש חכמים, גם הם בלשון בדיחה, 'כמוה בלא קליפתה'.

בעוד מקומות הקשו או השיבו חכמים, בלשון בדיחה או אפילו קינטור למשל:

דאמר רב עוקבא בר חמא כל המדדה אין מדדה יותר מנ' בעי ר' ירמיה רגלו אחת בתוך נ' אמה ורגלו אחת חוץ מחמשים אמה מהו ועל דא אפקוהו לרבי ירמיה מבי מדרשא (בבא בתרא כג,ב).

את רבי ירמיה הוציאו מבית המדרש על הקנטה זו, אך לרבי נתן ורבי דוסא הסתפקו שהשיבו בלשון היתול.

נראה שלמרות שבמבט ראשון ברור שהדיון בנפח ביצה בין רבי נתן ורבי יוסי לבין חכמים לא יכול להיות רציני, נמצא חסר דעת שהוסיף לנוסח רמב"ם, כנראה בשולי הגליון, את המלים 'כמוה בלא קליפתה' ולא הבין שפיסקה זו אבסורדית ולא נאמרה להלכה אלא לבדיחה. ולמרות שלא ידוע נוסח משנה תורה בלא המילים 'בלא קליפתה' אין ספק שהן תוספת מגיה-משלים, כפי שנעשה בהרבה מקומות, ויש למחוק אותן!

יש בכתבי רמב"ם טעויות חשבון והגיון שאין ליחסן לרמב"ם, ויש קביעות, כביכול, הלכתיות הנוגדות את ההגיון בשיעור ביצה, בהגדרת 'ועוד' בהלכות כלאיים כנ"ל, וקביעות הנוגדות הגיון ההלכתי, כמו היתר הנייה מחביות יין שנתערבה בהן חבית יין נסך בעוד שלדעת הכל אסורות בהנייה חביות יין שנתערבה בהן חבית יין עורלה שאיסורו קל מאיסור יין נסך ויש טעויות רבות בצייטוט פסוקים מהמקרא שאין ליחסן לרמב"ם אלא למעתיק לא בקי ולא זהיר.

(1) כת"י פירוש המשנה הנחשב כת"י רמב"ם עצמו, כולל:

א. סדר זרעים בכ"י הונטינגטון 117, באוקספורד.

ב. סדרים מועד ונשים מאוסף ר' דוד ששון.

ג. סדרים נזיקין וקדשים בכ"י פוקוק 295 באוקספורד.

בהמשך יכונה כל האוסף הנ"ל, כת"י ששון לכבוד הרב דוד ששון, זצ"ל, שטרם באיסופו וחקרו, והאמין שהוא כת"י רמב"ם עצמו. אך מצטברות הוכחות רבות שאינו כת"י רמב"ם כמובא <במבוא>, בפרק זה ובפרקים הבאים. האמונה השגוייה שכת"י ששון הוא כת"י רמב"ם, אחראית להגהות נוסח רמב"ם לפי שיבושים בכת"י ששון ושיבושם. בפרקים הבאים תוצגנה דוגמאות לשיבושי הלכה חמורים במשנה תורה על פי כת"י ששון.

(2) כי רק אם נתבשל חלק אחד של איסור מדברי סופרים, למשל כחל, שהוא בשר העטינים, עם 59 חלקי בשר אחר לא אסרם, כמפורש בהלכות מאכלות אסורות ט, יב-יג:

הכחל, אסור מדברי סופרים ... ואם עבר ובישלו בפני עצמו, מותר לאוכלו; ואם בישלו עם בשר אחר--משערין אותו בשישים, **וכחל מן המניין**.

כיצד: אם היה **הכול עם הכחל** כמו שישים בכחל--הכחל אסור, והשאר מותר; ואם היה בפחות משישים, הכול אסור.

אבל חלק אחד, אסור מהתורה, שנתבשל עם 59 חלקים של בשר מותר, אסרם.

(3) בכמה מקומות נזכרים כתבי משנה תורה 'שעליהם חתימת יד המחבר', וזו המצאת המשכתבים לאמץ את השנויים שעשו בכתבי רמב"ם. למשל 'יש חתימת יד המחבר' אחרי כת"י ספר אהבה שיש בו שגיאות שאין ליחסן לרמב"ם ולא יתכן שלו הגיה רמב"ם כת"י זה, היו נשארות בו שגיאות אלה, ראה בהמשך.

ההסתמכות על "ספרים מוגהים", "ספרים המדויקים", או על "ספר שבא מעבר לים", או על "ספר שהוגה מספרו של רבינו", או על תשובה בשם גדול וכדומה, טיפוסית למבקשים לשנות נוסח מקובל. מרן ב"י סמך על מכתב מזויף בשם רבי אברהם בן הרמב"ם, שהביא את צוות פרנקל לשנות את נוסח משנה תורה בהלכות לולב ז, בניגוד לכל כותה"י ולשבש בכך את ההלכה.

על כ"י אוקספורד של ספר המדע יש חתימת יד המיוחסת לרמב"ם: "הוגה מספרי אני משה ברבי מימון זצ"ל", אך לא סביר שרמב"ם חתם על דבר שלא יכול לבדוק את אמינותו. אולם אשור כזה היה חשוב לסופרים, וכמו שיש תשובות מזויפות רבות, לא מן הנמנע שגם חתימה זו מזויפת ואכן יש 'מחלוקת חוקרים אם הדברים שבחתימה זו אמת' (ראה מחקרי תפילה ופיוט לד. גולדשמידט, מגנס עמ).

והרי אחד מכמה שיבושים ברורים בכת"י אוקספורד שעליו יש החתימה המיוחסת לרמב"ם:

הלכות תפלה א, יא :

ושלוש ראשונות ושלוש אחרונות, לעולם אין מוסיפין בהן, ואין פוחתין מהן, ואין משנין בהן דבר.

אולם בהלכות תפלה ב, כא:

[יט] יש מקומות שנהגו בעשרת ימים אלו להוסיף בברכה ראשונה, זוכרנו לחיים; ובשנייה, מי כמוך אב הרחמן; ומוסיפין בברכת שמונה עשרה, זכור רחמיך; ומוסיפין בברכה אחרונה, ובספר חיים. וכן יש מקומות שנהגו להוסיף בעשרת ימים אלו בברכה שלישית, ובכן תן פחדך; אבל בראש השנה וביום הכיפורים, מנהג פשוט הוא להוסיף בשלישית, ובכן תן פחדך. (תפלה ב, כא):

ואין רמב"ם מעיר במשנה תורה שמנהג זה נוגד את ההלכה, למרות שככלל, הוא מעיר על מנהגים שאינם לפי ההלכה.

וכן בסדר תפילות כל השנה נמצא:

נהגו רוב העם מראש השנה ועד יום הכיפורים להוסיף בכל תפילה בעשרת הימים: בברכה ראשונה, מוסיפין זוכרנו לחיים... וכל אלו התוספות מנהג מקומות, ויש מקומות שנהגו שלא יוסיפו דבר.

ואין לאמר שהותר להוסיף מכוח 'נהגו רוב העם', שהרי רמב"ם קובע:

אין מנהג לבטל דבר האסור, אלא לאסור את המותר (עשור ג, ג).

כלל במשנה תורה, כאשר רמב"ם מביא דעה או מנהג שאינם לפי ההלכה, הוא מעיר על כך. לכן יש להניח שאת הלכה כב בפרק א בהלכות תפילה לא כתב רמב"ם, אלא נוספה ע"י 'מגיה' שבקש ל'השלים' את דברי רמב"ם. תלמיד החכמים, משה סרום, אמר לי שכבר אמר רב תימני חשוב שאת הלכה כא בסוף פרק ב' מהלכות תפלה, לא כתב רמב"ם. ואם כן יש להסיק שאת הפסקה הנזכרת ב'סדר תפילות כל השנה' לא כתב רמב"ם ונראה שלא כתב את הסדר כולו. כי אילו כתב רמב"ם את סדר תפילות כל השנה, היה בודאי מעיר שאין לעשות כן, אלא נראה שסדר זה נכתב ע"י מי שתאר את סדר התפילה שהיה ידוע לו כמקובל אז.

לאחר שכתבתי דברים אלה חזרתי לספר מחקרי תפילה ופיוט של דניאל גולדשמידט ומצאתי בעמ 188:

כיון שכך יש מקום לשאול, אם נוסח התפילות בכלל חיבורו של הרמב"ם הוא, ואם כן כלום היה בכוונתו של המחבר מלכתחילה לכלול בחיבורו, לפי שבתוך החיבור לא נמצא שום רמז לנוסח התפילות ואף אין לו לנוסח שום דברי הקדמה בראשו. ובכתב יד אוקספורד אין גם כתובת בראשו, שלא כבשאר פרקי החיבור. סימנים אלה יש בהם כדי להעלות את ההשערה, שסדר התפילות אינו אלא תוספת שהוסיפו אחרים על חיבורו של הרמב"ם!

אולם בעמ' 189 הוא נסוג מהשערה זו מכיון שכתוב בסדר תפילות כל השנה:

כבר אמרנו בספר זה שבימי השבתות וימים טובים מתפלל אדם בכל תפלה שבע ברכות וכו'.

לדידי אין בנאמר בפסקה זו ראיה, להיפך הבטוי 'בימי השבתות וימים טובים' אינו בטוי רמב"ם, ואינו מופיע בשום מקום במשנה תורה, אלא רק בסדר תפילות כל השנה, לעומת זאת בשבעה מקומות מופיע במשנה תורה הבטוי 'בשבתות וימים טובים'. ובכן אין אלה דברי רמב"ם והמלים 'כבר אמרנו בספר זה' מעידות על כוונת כותבן להטעות את הקורא לחשוב שרמב"ם כתב זאת. זה לא המקום היחיד. יש עוד מקומות בהם הוספו דברים למשנה תורה או לפרוהמ"ש כאילו הם דברי רמב"ם.

(4) על טעוני שדיוק של פחות מ-1% לא נדרש בשום מקרה בדברי חז"ל. הקשה משה צארום תלמיד חכמים: הרי נאמר:

אמר ליה אביי לרב יוסף אתאי קודם שקיעת החמה גובה כתובתה לאחר שקיעת החמה לא גביא, בההיא פורתא אחילתא? אמר ליה אין, כל מדת חכמים כן היא:
בארבעים סאה טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן.
כתובות קד, א

יחס קורטוב ל-40 סאה הוא (1:64x6x4x40), כלומר אחד לששים אלף בקרוב. כמובן שאין כל אפשרות מעשית להעריך חסרון קורטוב בארבעים סאה של מקוה. איך מתישבת חשיבות של קורטוב שהוא פחות ממאית של 1% מ-40 סאה לעומת זניחות 1% במדידות קרקע?

התשובה פשוטה. לא יתכן ולא נדרש בדברי חז"ל ל**מדוד** את המקוה בדיוק אפילו של 1%. שהרי המקוה מכיל ארבעים סאה ולא יתכן שמדידתו תהא מדויקת יותר ממידת הסאה עצמה. והרי הגדרת מידת הסאה (המורכבת מהלכות יב-יג בפרק א בהלכות עירובין:

סאה האמורה בכל מקום, ששת קבין; והקב, ארבעת לוגין; והלוג, ארבע רביעיות; והרביעית, מחזקת מן המים או מן היין, משקל שבעה עשר דינרין וחצי דינר, **בקירוב**; והדינר*, שש מעין; והמעוה, משקל שש עשרה שעורות;

* לפי משקולות זכוכית של דינר מתקופות הגאונים, שנמצאו במוזאונים, משקל דינר ממוצע 4.23 גרם מכאן שרביעית 74 סמ"ק בקירוב. (יד פשוטה)

בהגדרת הרביעית נאמר 'בקירוב' ואין לדבר על קירוב של פחות מ-1%, שהרי משקלי השעורות, שונים זה מזה בהרבה יותר מ-1%, לפי מין השעורה ומקום גידולה. לכן מקוה שנמדד במקום אחד, גם אם נמדד בדיוק מוחלט בסאה שנקבעה לפי השעורות במקומו, יהיה שונה ביותר מ-1% ממקוה שנמדד בדיוק נמרץ במקום אחר בו נקבעה הסאה לפי שעורות אחרות. ויתרה מזו, למי שמצוי בשיטות מדידה, ברור שגם מדידה חוזרת של 40 סאה, באותו מקום ובאותו כלי מדידה של סאה תהיה שונה ביותר מ-1% מקודמתה. הטעות במידת המקוה היא, לפי תורת הטעויות, צרוף של טעויות: במידת הסאה, אם ממלאין בסאה, ובתהליך המדידה של כל סאה של מים. והטעויות עלולות להצטבר בתהליך המלוי. וגם אם מודדים נפח מקוה, אמה על אמה ברום 3 אמות, אזי הטעות היא צרוף של הטעות בקביעת גודל האמה לפי מידת היסוד של האצבע וממנה לטפח ולאמה.

גודל - (בלשון חז"ל, אגודל בלשונונו) הוא האצבע שמשערין בה בכל שעורי תורה כולה--והוא רוחב הגודל הבינוני של יד. רוחבו שבע שעורות בינוניות זו בצד זו, בדוחק; והן כאורך שתי שעורות, בריחה. הלכות תפילין, מזוזה וספר תורה ט, ט.

טפח - ארבע אצבעות. (שבת יז, לו)

אמה - בכל מקום, בין בשבת בין בסוכה וכלאיים--היא אמה בת שישה טפחים, אלא אם כן פורש שהיא בת חמישה טפחים למשל בהלכות בית הבחירה ב, ד [ו]: עשר אמות של גובה המזבח--מהן באמה בת **חמישה** טפחים, ומהן באמה בת שישה טפחים...

אם נקח בחשבון את הדיוק האפשרי ביחידת השעורה הבינונית ובגודל, נבין שיש הפרשים של כמה אחוזים, לפחות, במדידת המקוה במקומות שונים לפי השעורות של אותם מקומות והגודלים של אוכלוסית המקום, ואף במדידות חוזרות של אותו מקוה באותה סאה, או באותה אמה נגיע לתוצאות שונות בסדר גודל של 1% ויותר מחמת טעויות המדידה. שהרי אי אפשר להעריך חסרון קורטוב אפילו בנפח כלי המידה של סאה, ומקל וחומר שלא ניתן לדייק גם עד 100 קורטובים במדידה, אפילו זהירה ומדויקת של המקוה, כי הטעות הסבירה במדידה תהיה הרבה מעבר לתוספת או חסרון של 100 קורטובים?

ובכן מה פירוש קביעת חז"ל:

בארבעים סאה טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן.

'מקוה שיש בה ארבעים סאה חסר קורטוב', היא מקוה שנמדדו לתוכה 40 סאה ולאחר זאת הוצא מתוכה קורטוב ואז למרות שיתכן שעדיין יש בה יותר מ-40 סאה היא פסולה.

יש להבדיל בין הדיוק הנדרש בתהליך המדידת המקוה, לבין הדיוק הדרוש בשנוי מידת מקוה שנמדד כראוי על ידי מודד מנוסה ונמצא כשר. לא נדרש דיוק של קורטוב ולא של 1% במדידת המקוה. אבל כאשר נמדדו 40 סאה לתוך המקוה על ידי מודד מוסמך, ונקבע שיש במקוה 40 סאה בלבד, הרי זה מקווה כשר למרות שיתכן שחסרים בו, כתוצאה מחוסר הדיוק הכרוך בתהליך המדידה, 100 קורטובים ויותר, ואפשר שיש בה 100 קורטובים מעל הדרוש, אך אם הוצא ממנה קורטוב, נפסל.

גישה זו נמצאת גם במדידת קרקעות כמפורש במשנה עירובין ד, יא:

מי שיצא חוץ לתחום, אפילו אמה אחת--לא ייכנס. רבי אליעזר אומר, שתיים, ייכנס; שלוש, לא ייכנס. וכן מי שהחשיך חוץ לתחום, אפילו אמה אחת--לא ייכנס. רבי שמעון אומר, אפילו חמש עשרה אמה--ייכנס, שאין המשוחות ממצין את המידות, מפני הטועים.

ופסק רמב"ם בפירושו למשנה זו 'ואין הלכה כרבי אליעזר ולא כר' שמעון וכן פסק בהלכות שבת כז, י [יא]:

מי שיצא חוץ לתחום, אפילו אמה אחת, לא ייכנס: שהארבע אמות שיש לו לאדם, תחילתן ממקום שהוא עומד בו; לפיכך כיון שיצא חוץ מתחומו אמה או יתר, יישב במקומו, ואין לו להלך אלא בתוך ארבע אמות, מעמידת רגליו ולחוץ. וכן מי שהחשיך חוץ לתחום המדינה, אפילו אמה אחת--הרי זה לא ייכנס לה: אלא יהלך ממקום שנכנס עליו השבת והוא עומד בו, אלפיים אמה בלבד. ואם כלתה מידתו במקצת העיר, מהלך עד סוף מידתו כמו שאמרנו.

הייתה רגלו אחת בתוך התחום, ורגלו אחת חוץ לתחום--הרי זה ייכנס.

חכמינו לא דרשו דיוק מעבר ל-1% בתהליך המדידה, לכן כתב רמב"ם בהלכות שבת כז, יז 580 אמה בקירוב, כשמדובר ב-585,7 סאה כלומר הפרש בסדר גודל של 1%. וכן נאמר 70 אמה ושריים, מושג המקביל ל'בקירוב', כאשר השריים הם 7/5 אמה בקירוב ולפי חז"ל, 3/2 גם זה קירוב בסדר גודל של 1%. וכן כשמודדים 8 אמות 'ועוד' שהוא טפח, הרי ה'ועוד' בסדר גודל של 2% מ-8 אמות. בכל הדוגמאות האלה מדובר בדיוק תהליך המדידה. אולם כאשר נקבע מקום גבול תחום שבת, על ידי מודד מוסמך ולמרות שטווח השגיאה על מדידת 2000 אמה הוא בסדר גודל של 20 אמות, אם יצא אדם מהתחום שנקבע, אפילו אמה אחת לא ייכנס, למרות שיתכן שבמהלך המדידה נקבע התחום ב-1990 אמות והיוצא עודנו בתוך 2000 האמות של תחום שבת.

לסכום: אם מדד מודד מוסמך 40 סאה למקוה המקוה כשר, למרות שיתכן שמחמת טעות המדידה חסרים בו 100 קורטובים ויותר. אולם אם לאחר מדידה נכונה של המקוה הוצא ממנו קורטוב, המקוה פסול, למרות שיתכן שמחמת טעות המדידה יש בו 100 קורטובים יותר מ-40 סאה, וגם לאחר הוצאת הקורטוב, עדיין יש בו יותר מ-40 סאה. וכן אם מדדו המודדים תחום שבת כנדרש, יתכן ששגו ב-1% ויותר כלומר בעשרים אמות או יותר, אך אם יצא אדם אמה אחת מחוץ לתחום שקבעו, לא ייכנס, למרות שיתכן שהוא עדיין בתוך 2000 אמה, אלא שהמודדים קבעו את תחום שבת 10 אמות פחות בגלל שגיאת מדידה מקובלת. ועל כך אמר רב יוסף לאביי:

כל מדת חכמים כן היא: בארבעים סאה טובל, בארבעים סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן. כתובות קד, א,

כלומר ב-40 סאה לאחר שנמדדו כנדרש.

(5) בתוספתא כלאיים ד, ה נאמר:

אלו הן פסקי [חריץ] שחרב אמצעו ונשתיירו בו חמש גפנים מכאן וחמש גפנים מכאן אם אין שם שמונה אמות לא יביא זרע לשם שמונה אמות ועוד נותנין לו עבודתו וזורע את המותר כמה הוא ועוד אחד [מששה טפחים] באמה.

וב'תוספתא כפשוטה' (עמ' 642) כותב ר' ליברמן:

כמה הוא ועוד אחד משה באמה... והלשון מגומגמת מאד. ובפ' ר' נתן אב הישיבה: וכמה הוא ועוד, א' מח' (צ"ל: מה') טפחים. ונראה שצריך לצרף את שתי הגירסאות, וצ"ל: אחד משה [מה'] טפחים באמה, כלומר חלק ששי באמה בת ה' טפחים והוא 6/5 של טפח... וטעם הדבר מפורש בתוספתא כלים ב"מ ספ"ו: ר' מאיר אומר כל המדות שאמרו חכמים בכרם כגון וכו', ופיסקי עריס וכו', כולן באמה של חמשה טפחים. ומכיון שאנו מודדים כאן את האמות השלמות באמה בת ה' טפחים, אף הטפח צריך להיות ששית ממנה, כשיעור "ועוד" שבמידות.

ובריבמ"ץ ובר"ש בהוצאה שלפנינו) פו מ"ו גורסים כאן: "אחד משה באמה" (ולא גרסו את המלה "טפחים"), ופירשו שהוא טפח...

בפירוש רמב"ם למשנה בכת"י ששון בערבית נאמר 'ובינו פי אלתלמוד אן מקדאר הד'א אלשי אלזאיד ג'ז מן סתין מן ד'רע, וד'לך עשר קבצ'ה...' (לפי הנוסח הערבי בהוצאת קאפח). אולם לא נמצא דבר זה בתלמוד ואמונת רב קאפח שכת"י ששון הוא כתב ידו של רמב"ם, הביאתו לאמר שרמב"ם גרס בתוספתא 'אחד משה באמה'. אך אין זו גירסת התוספתא אלא, כמובא 'בתוספתא כפשוטה', זו הגהת הר"ש על ידי ר' בצלאל אשכנזי (לפי מא"ש פ"ו רמ"ו): וכך במקורות מאוחרים נוספים, **אולם אין בירושלמי זכר לכך**. הגירסה הנראית נכונה, היא, כהצעת ר' ליברמן ב'תוספתא כפשוטה', הגירסה המתקבלת על ידי צרוף שתי הגירסות:

אחד משה [מה'] טפחים באמה,

כלומר חלק ששי מאמה בת ה' טפחים והוא 6/5 של טפח... וטעם הדבר מפורש בתוספתא כלים ב"מ ספ"ו (ראה למעלה).

(4) אחד הפוסקים החשובים שהבין שיש ליחס טעות בכתבי רמב"ם לסופר ולא לרמב"ם היה החתם סופר (חת"ס) שכתב בראש פ"ג בחולין על נוסח תשובה שיוחסה לרמב"ם על הלכות שחיטה ח, יד:

והמדפיס שם [כוונתו למגיה שבשו"ת פאר הדור] כתב הגהה **כאילו רמב"ם טעה** בהבנת השואלים... והוא **נמשך אחר הראב"ד** שגרס ברמב"ם גבי בהמה 'ערקוב' במקום 'עקב' ויש חילוק בין בהמה לעוף. **אבל תמה על עצמך איך הכחיש רמב"ם הידוע?** אלא על כורחך הגירסה הנכונה 'עקב', ובהמה ועוף שוין בזה ונוסחא מוטעית נזדמנה להשואלים וכו'.

החת"ס המליץ למי שייחס לרמב"ם הכחשת הידוע, לתמוה על חוסר הגיונו ושעל כורחו היה לו להבין שמדובר בטעות סופר ולא בטעות הרמב"ם! את זאת לא הבין ראב"ד.